

Skitse af det beskrevne ostrakon fra Khirbet Qeiyafa, tegnet af Gershon Galil.
Her gengivet med tilladelse fra Haifa Universitet, Israel.

Skriftfund i Terebintedalen

En af de ældste hebraiske indskrifter

Carl Lomholt

En indskrift, som blev fundet i nærheden af Jerusalem i sommeren 2008, men som det først for nylig er lykkedes at tyde, repræsenterer en af de ældste hebraiske tekster – og blandt dem måske den betydeligste – der hidtil er kommet for dagen. Da det sandsynligvis drejer sig om en lovtekst, kan den også bidrage til at kaste lys over retsopfattelsen i det tidlige Israel. Som det fremgår bl.a. af en meddelelse fra Universitetet i Haifa, dateret 7. januar 2010, stammer den nævnte indskrift fra omkring tusind år før vor tidsregning.

Under ledelse af *Yosef Garfinkel*, professor i bibelsk arkæologi ved Det Hebraiske Universitet i Jerusalem, fandt et hold arkæologer i 2003 ruinerne af en fæstning sydvest for Jerusalem, nær ved den nuværende israelske by Bet Shemesh. Ruinerne betegnes som *Elah Fæstningen* eller *Khirbet Qeiyafa*. Den ligger i Elah Dalen – eller Terebintedalen, som den kaldes i Gammel Testamente – nær ved to andre oldtids lokaliteter, kendt fra GT som byerne Soko og Azeka. Ifølge fortællingen i 1.Sam 17 var det i denne dal, drengen David med en stenslynge fældede filisterkæmpen Goliat. – I årene, siden ruinerne blev opdaget, er udgravningerne på stedet fortsat. Fæstningsværket breder sig over et område på 2-3 hektar land og er omgivet af en 700 meter lang mur af sten, der vejer op til 8 tons hver. De arkæologiske undersøgelser viser, at fæstningen kun har været taget i brug og beboet i en periode af ca. 20 år omkr. overgangen mellem 11. og 10. århundrede f.Kr., inden den er blevet ødelagt af fjender (filistrene?).

En 3000 år gammel hebraisk indskrift

Det mest interessante fund på dette sted blev gjort den 8. juli 2008, hvor en af arkæologerne opdagede et trapezformet potteskår, som måler 15 x 16,5 cm, beskrevet i 5 rækker med sort blæk – som trods beskadigelser af teksten har vist en ufattelig holdbarhed, idet blækket naturligvis er trængt ind i keramikken. Denne indskrift, som hører til de allertidligst kendte¹ fra det gamle Israel, er mere end 800 år ældre end de berømte Dødehavsruller fra Qumran. Og selv om der siden fundet af dem er udgravet mange betydningsfulde ostraka-indskrifter i Israel fra 600 – 700 tallet f.Kr., fx i Lakish og Arad og navnlig i Khirbet Bet Lei, Khirbet el-Qom og Kuntillet Arjud,² så er der dog et langt spring tilbage i tiden til o. år 1000 f.Kr.

¹ Siden o. 1960 er der i Israel fundet flere såkaldte alfabetindskrifter (måske ”skriveøvelser”) fra samme tidlige periode, enkelte som fx alfabetindskriften fra Izbet Sartah, er endda o. hundrede år ældre, jfr. K. Jaros, *Hundert Inschriften aus Kanaan und Israel*, Fribourg 1982, s.32-34. Desuden skal det bemærkes, at den berømte agerbrugskalender fra Gezer kun er ca. hundrede år yngre end Qeiyafa-indskriften. – Men alene i betragtning af sin karakter som retstekst, på det nærmeste beslægtet med bibelsk lovstof, er sidstnævnte indskrift dog et helt enestående fund fra det tidlige Israel.

² Om disse ostraka, se Benedikt Otzen: ”Indskrifterne fra Kuntillet Arjud. Tekst – Form – Funktion”, *Svensk Exegetisk Årsbok* 54 / 1989, s.151ff.

Den første meddelelse, jeg fik om fundet i Kh Qeiyafa, kom fra en af mine venner, en dansk jøde, som bor 3 km. derfra. Derefter læste jeg en artikel om fundet i Wikipedia; men da man generelt skal være varsom med informationer fra dette internet-leksikon, har jeg kontaktet den forsker, der har arbejdet mest intensivt med dechifreringsen af indskriften, nemlig professor *Gershon Galil* fra Institut for Bibelske Studier ved Universitetet i Haifa. Jeg har stillet ham en del spørgsmål, som han har besvaret med en række højst interessante og ret udførlige oplysninger, deriblandt hans seneste dechifrerings af teksten samt en af ham selv udført, meget nøjagtig tegning af det pågældende ostrakon. Denne illustration er gengivet omstående. Ud over korrespondancen med Galil har jeg haft stor nytte af at konferere hans oplysninger med professor dr.theol. *Benedikt Otzen*, som nok her hjemme er den bedste kender af de mange jernalder-indskrifter, der er fundet i Israel siden 1960'erne.

Skriften og sproget – i to broderfolk

Skriften på ostrakonet fra Kh Qeiyafa betegnes som tidlig fønikisk (eller kana'anæisk), men *sproget* er hebraisk. Inskriptionen er dermed i sig selv et af mange vidnesbyrd om, at israelitterne og landets kana'anæiske urbefolkning oprindeligt har haft fælles sprog – som de to broderfolk, de jo var. Teksten indeholder typiske hebraiske verber til forskel fra ord med tilsvarende betydning i andre af Mellemøstens gamle sprog.

Det har været meget vanskeligt at tyde den gamle indskrift; teksten er beskadiget og enkelte ord helt udvisket. Gloser med betydningen ”konge”, ”slave” og ”dømme” gav i første omgang anledning til gisninger om, at indskriften relaterede til kong David og hans regering, ja, under indtryk af fundets lokalitet bekendtgjorde de første sensationelle pressemeddelelser endda, at indskriften forventelig ville bekræfte historien om David og Goliath!³ Disse vidtløftige formodninger skulle dog snart vise sig grundløse. Med den efterfølgende videnskabelige dechifrerings af teksten blev tydningen ganske anderledes, men bestemt ikke mindre spændende. Dog indikerer inskriptionen både efter Garfinkels og Galils opfattelse, at kongedømmet som sådant har været en realitet i Israel allerede i det 10. århundrede f.Kr. Måske er også opførelsen af den meget store fæstning så nær Jerusalem et vidnesbyrd derom. Galil mener desuden, indskriften i sig selv er et holdepunkt for, at i det mindste nogle af de bibelske tekster blev skrevet hundreder af år tidligere end hidtil antaget af moderne forskning.

Helt konkret giver Galil følgende oplysninger: 1) Det pågældende ostrakon er ”fundet i område B, bygning II, rum B, på et gulvlag fra Jernalder IIA, dateret præcist til tiden mellem slutningen af 11. og begyndelsen af 10. årh. f.Kr.” Kulstof 14-prøver, foretaget af Oxford University på fire olivenoliekar, som er fundet på stedet, afgrænser tidsrummet endnu mere nøjagtigt til perioden 1026 – 975 f.Kr. - 2) Skriften på potteskåret er typisk for det sene 11. / tidlige 10. årh. f.Kr. - 3) De ca. 20.000 potteskår, brudstykker af lamper og andre rester af brændt ler, som er udgravet i Kh Qeiyafa er klart typiske rester af keramik fra denne periode. - 4) Medens man ved de fleste andre arkæologiske udgravninger i Israel har fremdraget lag på lag på lag fra forskellige historiske epoker og kulturer, er situationen i Kh Qeiyafa anderledes éntydig. På grund af det meget korte åremål, hvor fæstningsværket har været beboet, består hele dets gulvareal kun af ét Jernalder IIA stratum (arkæologisk lag). Dateringen af det beskrevne ostrakon kan derfor betragtes som absolut sikker. Galil henviser i øvrigt til rapporteringen af de arkæologiske undersøgelser ved Garfinkel m.fl.⁴

³ Således i Daily Mail Online, 31.10.2009.

⁴ Y. Garfinkel og S. Ganor: *Khirbet Qeiyafa Vol.1. Excavation Report 2007-2008*, Jerusalem 2009.

Selve teksten – og problemerne med at forstå den

Potteskåret med indskriften er gengivet af Galil i omstående skitse. I marts 2010 har han dechifreret den tidlig-fønikiske skrift og præsenteret den i følgende hebraiske transskription.⁵ – Ved siden af denne har jeg udskrevet samme tekst i normal hebraisk skrift.

[.....]	
1' 'l t ^c s : w ^c bd 't[...] :	אל תעש : ועבד א[ת] [...]
2' spt ^c bd w'lmn spt yt[m]	שפט עבד ואלמן שפט ית[ם]
3' wgr rb ^c ll rb dl w	וגר רב עלל רב דל ו
4' 'lmn nqm ybd mlk.	אלמן נקם יבד מלך
5' 'byn [w] ^c bd sk gr tm[k]	אבין [ו]עבד שך גר תמ[ך]

Et kuriosum ved den protofønikiske tekst på ostrakonet er, at den (i hver linje) læses fra venstre mod højre, hvilket er en meget sjælden forekomst i fønikiske og hebraiske tekster fra oldtiden. I lin. 4' er *ybd* (= יבד) iflg. Galil en fejlskrivning af den oprindelige skriver. Der skal stå: *byd mlk* = ביד מלך ”ved kongens hånd.” – Det hebr. bogstav *jod*, som vi transkriberer med et *j*, gengiver Galil efter engelsk mønster med et *y* (*yod*).

Den engelske oversættelse, som Galil udarbejdede i slutningen af 2009 og offentliggjorde i Haifa Universitets pressemeddelelse den 7. januar i år, har han i marts opdateret i følgende let modificerede version:

[.....]
1' do not do (it), but worship [...]
2' Judge the slave and the widow / Judge the orph[an]
3' and the stranger. Plead for the infant / plead for the poor and
4' the widow. Avenge (the pauper's vengeance) at the king's hands.
5' Protect the poor [and] the slave / su[pport] the stranger.

Enkelte stavelser og ord i den protofønikiske /oldhebraiske tekst er udslettede af tidens tand, men har – med den usikkerhedsmargen, det indebærer - ladet sig rekonstruere og er både i dechifringen af originalteksten og i oversættelsen markeret i skarp parentes. I almindelig parentes har Galil desuden i oversættelsen indføjet et par forklaringer af teksten.

Om meningen med den stiplede linje oven over lin.1' oplyser Galil flg.: ”Indskriften er delt i to hoveddele. I den første del, hvoraf det meste mangler, præsenteres en række forbud, beseglet med ordene i den flg. linje 1': do not do (it), but worship [...]. Navnet på guden har sandsynligvis stået i slutningen af denne linje, lige efter ordet 'worship'.” – Det spørgsmål vender vi tilbage til. – Med lin. 2' begynder så anden hoveddel med hele rækken af konkrete påbud.

Galil er imidlertid ikke den eneste forsker, der har forsøgt at dechifrere teksten fra Kh Qeiyafa. Ved en konference om indskriften, som et par måneder forinden, nemlig i oktober 2009, fandt sted på det Hebraiske Universitet i Jerusalem, blev følgende udkast til en oversættelse fremlagt af professor *Hagai Misgav* fra samme universitet – støttet med variationer af *Myriam Yardeni*, professor emerita fra humanistisk fakultet ved Haifa Universitet, *Shmuel Ahituv*, professor i bibelvidenskab fra Ben Gurion Universitetet i Be'er Sheva, og *William Schniedewind*, professor i bibelske studier og nordvest-semitiske sprog fra University of California, LA:

⁵ Et skema over den alm. anvendte transskribering af det hebraiske alfabet findes i indledningen til Gads Danske Bibel Leksikon, bd. I, s.VIII.

- 1' Do not do [anything bad?], and serve [personal name?]
- 2' ruler of [geographical name?]. . . ruler. . .
- 3' [geographical names?]. . .
- 4' [unclear] and wreak judgement on YSD king of Gath. . .
- 5' seren of G[aza?...] [unclear]. . . ⁶

Misgavs udkast må antagelig ses som et foreløbigt forsøg, der som sådant blev støttet ”med variationer” af flere andre kapaciteter på området. Indholdsmæssigt peger det i en helt anden retning end den, der fremgår af Galils dechifring og oversættelse. Måske står Galil indtil videre forholdsvis alene med begge dele. Til gengæld repræsenterer hans version det seneste og mest meningsfulde resultat af en fortsat udforskning af den gamle tekst, som der helt sikkert vil blive arbejdet med længe endnu. Med disse forbehold vil jeg for indeværende holde mig til Galils version som den mest pålidelige, både hvad dechifring og oversættelse angår.

Menneskerettigheder for socialt udsatte

Som Galil læser indskriften, er den af udpræget socialretslig art. Den handler om at sikre fundamentale menneskerettigheder for slaver, enker, uforsørgede børn, fremmede og fattige. Inskriptionen er ikke er noget direkte citat fra Gammel Testamente, men er dog nær beslægtet med den sociale forkyndelse hos Israels tidlige skriftprofeter (fx Jesaja 1,17; 5,23; Amos 2,6-8; 3,9-10; 4,1; 5,10-12; 8,4-6; Mika 2,1-3; 3,1-4; 3,9-11; 6,8), ligesom vi kan henvise til retsforskrifter i visdomslitteraturen (fx Ordspr. 31,8-9; Job 29,7-17) og navnlig i Israels ældste retssamling, den såkaldte ”Pagtsbog” (Ex 20,22 – 23,33), hvis hovedanliggende er retsbeskyttelsen af netop de marginaliserede personer, som indskriften fra Kh Qeiyafa nævner. Muligvis kan dette nye fund derfor også få betydning for dateringen af Pagtsbogen – eller dele af den.

Om inskriptionens *genre* noterer Galil: ”...it could be Law or a prophetic text or wisdom.” I den forbindelse har jeg spurgt ham nærmere om hans syn på Qeiyafa tekstens funktion og ”Sitz im Leben”, ja helt konkret om, hvorfor en sådan retstekst er nedskrevet på et ostrakon? Hertil svarer han, at efter hans mening er den i sin tid blevet dikteret af en lærer til hans student eller af en far til hans søn. – På den baggrund kan man udmærket forestille sig, at en tekst af den art er nedskrevet på et potteskår, ganske som vi i en tilsvarende situation ville bruge et ark papir. I forskningen kan man møde en lignende opfattelse af Pagtsbogens tilblivelse, nemlig at denne gamle retssamling – bortset fra den forudgående mundtlige overlevering – oprindeligt er blevet stykket sammen i kana'anæiske og gammelisraelitiske ”skrivervskoler”.⁷

Til forståelsen af inskriptionen som en retstekst skal det især bemærkes, at grundbetydningen af de gennemgående hebraiske verber שפט og ריב (som Galil oversætter hhv. med ”judge” og ”plead for”) er at ”skaffe ret”. Derfor kaldte man også de førstatslige høvdinge i Israel for שפטים (”dommere”): deres opgave var at skaffe ret i folket. Hvad den gamle indskrift – i lighed med Pagtsbogen, profeterne og salmerne m.fl. – opfordrer rettens håndhævere til, er altså at skaffe slaverne ret, at skaffe enkerne og de uforsørgede børn ret, at skaffe de fattige og de fremmede ret. Med hensyn til retsbeskyttelsen af de fattige (lin.5) er dette krav yderligere skærpet i lin.4 med ordene: ”Skaf (den

⁶ Denne oversættelse havde jeg endnu intet kendskab til, da jeg skrev en kronik om Qeiyafa-inskriptionen i Kristeligt Dagblad d. 1.3.2010. Derved blev kronikken lidt for ensidig og i hvert fald utilstrækkelig.

⁷ Jfr. L. Schwienhorst-Schönberger: *Das Bundesbuch (Ex 20,22 – 23,33)*, Berlin 1990, s.260ff., 416.

fattige) hævn ved kongens hånd!” Jfr. Ex 22,21-23 (Pagtsbogen), hvor det dog ikke er kongen, men Jahve selv, der fremstår som den fattiges hævner over for undertrykkerne.⁸

Hver især af de personer, som den korte tekst omhandler, nævnes to gange – den fattige endda muligvis tre⁹ gange - hvorved indskriften desto stærkere vil understrege kravet om deres retsbeskyttelse. Det gælder således også for den *fremmede*. Meget taler i øvrigt for, at han eller hun i denne sammenhæng repræsenterer kana'anæerne, landets oprindelige befolkning, som nogenlunde svarer til dem, der i vore dage kaldes palæstinenserne. Denne opfattelse støttes af Pagtsbogen. Når den lovfæster den fremmedes krav på retsbeskyttelse, kan der næppe være tvivl om, at der i første række er tænkt på de underkuede kana'anæere i landet, nemlig med ordene: ”Den fremmede må du ikke udnytte eller undertrykke. I var jo selv fremmede i Egypten” (Ex 22,20; 23,9). Ja, så fortrolige er I med situationen, at ”I kender den fremmedes sjæl”, som der ordret står i sidstnævnte henvisning.¹⁰ Selv om kana'anæerne unægtelig havde boet længst i landet, så var de alligevel på så mange måder fremmede for israelitterne – både religiøst og socialt. Ikke desto mindre var det rettens fornemste pligt at beskytte disse nabo-fremmede på linje med de andre undertrykte personer, slaverne, enkerne, børnene og de fattige.¹¹ – Det moderne Israel kunne lære rigtig meget af sine gamle retssamlinger – nu også af det seneste skriftfund.

Sammenfattende skal det understreges, at alle disse marginaliserede individer såvel i Qeiyafa-indskriften som i Pagtsbogen – og i de fleste lignende gammeltestamentlige sammenhænge - ikke nævnes i flok som upersonlige grupper, men netop som enkeltpersoner. Det er det enkelte menneske, der tæller her. Det er den fattiges menneskeret, der er i spil. Stærkest muligt er dette vel understreget i den hebraiske tekst til Ex 23,6, der i ordret oversættelse lyder: ”Du må ikke bøj *din* fattiges ret i *hans* retssag.” Men begge tekster vil understrege, at den fattige og hans eller hendes sag er dit personlige anliggende. Sådan taler disse gamle tekster til enhver, der har medansvar for, at retten holdes i hævd.

Rettens forankring – og kongens rolle

Frem for alt er det for Israels gamle retsbog (jfr. Ex 20,23-24) og ligeledes for ostrakon-teksten fra Qeiyafa helt afgørende, at begge tager udgangspunkt i advarslen mod at dyrke fremmede guder og befalingen om at tilbede Israels Gud alene. For med dette dobbelte sigte må vi antagelig forstå *såvel* den mest beskadigede del af teksten med en række forbud, markeret med den øverste stiplede linje (jfr. ovenstående) og afsluttet med advarslen og befalingen i lin.1', *som* det formodentlige gudsnavn, der er indledet med den determinerede akkusativ תא og markeret med den skarpe parentes i slutningen af lin. 1'. Om Israels Gud så på dette sted har været kaldt ved navnet יהוה er

⁸ Men i denne tekst (Ex 22,21-26) er Jahves *hævn* (på de fattiges vegne) og hans *nåde* dybt forbundne; derfor siger han i v.26c: ”for jeg er nådig”. - Samme tankegang møder vi siden hos ”Tritojesaja”, hvor det gode budskab til fattige om lægedom til dem med knuste hjerter og frigivelse for fanger og lankede udråbes, ikke alene som et *nådeår* fra Herren, men i samme åndedrag som en *hævndag* fra vor Gud,” Jes 61,1-2.

⁹ - nemlig når man medregner lin.4 b: ”Skaf (den fattige) hævn ved kongens hånd.”

¹⁰ Jfr. C. Lomholt: *Din fattiges Ret. En rets-teologisk undersøgelse af 'Pagtsbogen', Ex 20,22 – 23,33, som udtryk for retsopfattelsen i Israels tidlige historie*. Ph.d. afhdl., Aarhus Universitet 2003, revideret internet udg. 2008: www.retsteologi.dk, s.197-206.

Samme: ”Din fremmede næste. Om de fremmedes retsstilling i det gamle Israel – og i nutidens Danmark” i L. Kühle og C. Lomholt (red.): *Straffens menneskelige Ansigt. En antologi om etik, ret og religion i fængslet*, København 2006, s.65-89.

¹¹ Foruden ”slavelovene” i Ex 21 henvises især til Ex 22,20-26; 23,1-9; 23,10-12.

tvivlsomt, selv om Galil synes at finde antydningen af et י : ”the edge of ...the first letter of the god’s name is preserved (and it might be a *yod*).”¹² Måske har der snarere stået ”Gud”, אלהים. Eller der kan have stået אַל, det fællessemitiske gudenavn, som i mange gammeltest. tekster ækvivalerer med יהוה. Man kunne også forestille sig, at der ligesom i Gen 14,18 har stået אַל עליון (den ”Højeste Gud”) – eller et helt fjerde udtryk. - Spørgsmålet forbliver ubesvaret. Men trods beskadigelser i linjerne 0’ og 1’ er det sikkert ret forstået, når Galil tyder dem i lighed med Pagtsbogens indledning som advarslen mod den falske og indskærpelsen af den rette gudsdyrkelse. – Og for begge tekster er det væsentligt, at selv om de gamle israelitters retsforståelse var nok så juridisk gennemtænkt, så var den dog ikke forankret i nogen juridisk skole, men derimod ved Jahves - eller Guds - alter.

På ét vigtigt punkt adskiller indskriften fra Kh Qeiyafa sig fra Pagtsbogen. Sidstnævnte omtaler intetsteds en konge,¹³ hvorimod indskriften udtrykkelig inddrager kongen som retsforsamlingens medaktør eller snarere dens øverste menneskelige instans: ”Skaf den fattige hævn ved kongens hånd!” som der står i lin. 4.¹⁴ – Hvem denne konge så var, får vi ikke at vide. Ifølge den bibelske overlevering kunne der være tale om David eller Salomo. Begges regering falder – igen efter traditionen – helt eller delvis inden for den tidsramme, hvor inskriptionen er dateret.

Relative love – og ubetingede bud

Der er to grundtyper af retssætninger i det gamle Israel. - Den ene, som fylder det meste af første halvdel af Pagtsbogen (til og med Ex 22,16), er *præcedenslove*, dvs. retslige fortilfælde, der siden kunne bruges igen og igen, når retsforsamlingen, bestående af byens frie mænd, mødtes i byporten for at afgøre diverse tvistemål mellem for det meste jævnbyrdige parter i lokalsamfundet. Disse retsbestemmelser, der overvejende udtryktes hypotetisk og omstændeligt, idet de skulle tage højde for mange forskelligartede betingelser og forhold, var ikke fostret i Israel. De havde tydeligvis deres forbillede et helt andet sted, nemlig i de gamle mesopotamiske retsbøger, som fx Hammurabis Lov,¹⁵ der er hen ved tusind år ældre end Pagtsbogen. Fra Mesopotamien er mønsteret gået i arv til de gamle kana’anæiske bystater og derfra videre til israelitiske lovkyndige, som dog har givet disse gamle retssætninger en forholdsvis selvstændig udformning.

Helt forskellig fra præcedenslovene er den anden grundtype, som er karakteristisk for resten af Pagtsbogen, nemlig de udpræget *kategoriske retsbestemmelser*, der er formet som korte, koncise imperativer, som bud eller forbud.¹⁶ I modsætning til den førstnævnte grundtype er den anden givetvis af genuin israelitisk oprindelse. - Det er umiskendeligt retssætninger af denne art, der foreligger i indskriften fra Kh Qeiyafa.

¹² I den første oversættelse, som Galil offentliggjorde i januar i år var han så sikker i denne formodning, at han på dette sted skrev ”the Lord”, hvilket jo er den gængse gengivelse af יהוה. Denne mulighed udelukkes dog af den foranstillede akkusativ אַל, som derimod udmærket kan efterfølges af אלהים eller אַל (med den bestemte artikel). I den seneste oversættelse (fra marts måned) lader Galil da også spørgsmålet om gudsnavnet stå åbent.

¹³ Dog er det muligt, at der ligger en hentydning til (Nord)rigets konge bag udtrykket נַשִׂיא *nasî* (”stormand”) i Ex 22,27b, jfr. diskussionen i den under note 10 nævnte afhandling, s.218 ff.

¹⁴ Kongens rolle er i Qeiyafa-inskriptionen den samme som fx i Sl 72,1-4.

¹⁵ En udmærket oversættelse af Hammurabis Lov findes i *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (ANET), Third Edition with Supplements by James B. Pritchard, Princeton, New Jersey 1969, s.160 ff.

¹⁶ Dog findes der også enkelte afsnit med kategoriske retssætninger blandt præcedenslovene, ligesom enkelte af disse optræder mellem de kategoriske.

Albrecht Alt, en berømt tysk, gammeltestamentlig professor fra første halvdel af 20. århundrede, ville – om han havde levet i dag - være begejstret over fundet af denne gamle indskrift. Den har nemlig samtlige fire kriterier, som efter Alts formhistoriske opfattelse måtte være til stede, for at retssætninger kunne betegnes som kategoriske eller – med hans eget udtryk – som ”den apodiktisk formulerede ret”.¹⁷ De fire kriterier er: 1) Det er ubetingede, *kategoriske* sætninger. 2) Det er korte sætninger i *rytmisk-metrisk form* – en betingelse, som Alt formodentlig også ville finde opfyldt i den oldhebraiske udgave af teksten fra Qeiyafa. – 3) Sætningerne optræder i *rækker*, og 4) de er bundet i genuin *israelitisk gudstro* med dyb folkelig forankring.¹⁸

Disse fire kriterier passer fortrinligt på den foreliggende inskription, som dermed kan stå som et skoleeksempel på oprindelig israelitisk lovgivning. Og når denne som her gjaldt retsbeskyttelsen af enkeltpersoner, der var udgrænsede fra det øvrige samfund og jævnlig var genstand for ydmygende undertrykkelse og vold, så var det ikke hverdagslivets kasuistiske præcedenslove med deres ”hvis, såfremt, ifald...,” der var brug for. Nej, så måtte det ubetingede imperativ på banen: ”Giv dem oprejsning! Skaf dem ret!”

Endelig er det værd at bemærke, at denne retsbeskyttelse i første række gælder dem, der generelt rangerede allernederst i oldtidens samfund, nemlig *slaverne*. Derfor er det både i indskriften fra Kh Qeiyafa og i Pagtsbogen dem, der nævnes først blandt de marginaliserede personer. Dog bliver slavernes forhold derved i Pagtsbogen hovedsagelig taget op i dens første halvdel med de kasuistiske love.¹⁹ Men om begge de gamle tekster må vi sige, at her skulle de sidste blive de første. Endnu var der langt fra tale om afskaffelse af slaveriet, der som sådant ikke stod til diskussion. Men over for den almindelige antagelse, at inspirationen til dets afskaffelse først ligger i Ny Testaments budskab om alle menneskers ligeværd for Gud, må vi hævde, at den oprindelige kilde er at finde i Israel tusind år før nytestamentlig tid, i det lille skriftstykke fra Khirbet Qeiyafa, der i egentligste betydning lader slaven gælde som den frie borgers ligeværdige medmenneske. – Dette menneskesyn bekræftes ligeledes af Pagtsbogen.

Hvor kunne vi dog i vort moderne samfund, hvor egoisme og grådighed i forfærdende omfang hoverer på rettens bekostning, lære meget af det gamle Israels retsforståelse, som fra grunden af var indrettet på at sikre menneskerettighederne for de sidste af de sidste. Selv om vi for længst har afskaffet slaveriet, er det også i dagens Danmark stadig sandt, hvad der står skrevet i Deut 15,11: ”Der vil altid være fattige i landet.”

P.s.: Ovenstående artikel er udgivet i Præsteforeningens Blad, 2010/46

---

¹⁷ Tilsvarende betegnede Alt præcedenslovene som „den kasuistisk formulerede ret“. Jfr. Albrecht Alt: ”Die Ursprünge des israelitischen Rechts” 1934. Her cit. efter genudgivelsen i A. Alt: *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel* I, München 1953, s.284 ff.

¹⁸ *ibid.* s.323. – I det fjerde kriterium brugte Alt dog udtrykket ”...genuin israelitisk *Jahvetro*...”

¹⁹ Slavelovene i Pagtsbogen er ikke begrænsede til Ex 21,1-11, der explicit drejer sig om gældsslaver, men findes tillige i de retsbestemmelser, der gælder slaver i almindelighed, jfr. samme kapitel versene 16. 20. 26f. 32. samt Ex 23,12.